

УДК (477)

DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.211412

УКРАЇНСЬКА ШЛЯХЕТСЬКА РОДИНА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ У ВНУТРІШНІХ ЗВ'ЯЗКАХ І СТОСУНКАХ: БРАТИ І СЕСТРИ

Ірина ВОРОНЧУКorcid.org/0000-0001-5466-5356

доктор історичних наук, доцент, завідувачка відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. З погляду історико-антропологічної ретроспективи дуже важливим є з'ясування пануючих взаємостосунків у родині раннього Нового часу. Адже для будь-якої людини сім'я є тим найпершим соціальним простором, який значною мірою формує і виховує людину в її ставленні до рідних та навколишнього світу. Серед різноманітних родинних взаємин важливе місце мають стосунки між братами і сестрами. Це особливо стосується ранньомодерної доби, для якої характерними є такі риси демографічної поведінки, як багатощлюбність та багатодітність. За тогочасної високої смертності в разі смерті батька або обох батьків опікунами молодших дітей часто згідно із законодавством ставали їхні рідні дорослі брати. Ставлення старших братів у статусі опікунів до недорослих братів і особливо сестер значною мірою впливало на їхню долю.

У статті вперше в українській історіографії на документальному матеріалі розкриваються стосунки братів і сестер ранньомодерної шляхетської родини. Застосовуючи антропологічний підхід та компаративний метод, автор з'ясовує порушене питання, аналізуючи законодавчі приписи та їх вплив на точочасні соціальні практики. На прикладах конкретних родин характеризуються як позитивні, так і негативні стосунки між братами і сестрами. Показано, що часто на взаємини між рідними впливав матеріальний чинник. Брати-опікуни, в руках яких зосереджувалися родинні статки – нерухоме й рухоме майно, подеколи зловживали своїм становищем та правами і, порушуючи законодавчі приписи та батьківські заповіти, кривдили сестер. Як правило, це виявлялося під час видання сестер заміж, коли брати позбавляли їх посагів, та під час розподілу материнської спадщини, яка за законодавством мала порівну розподілятися між дітьми обох статей. Звісно, такий стан речей пояснюється певною мірою людським фактором, проте важливу роль відіграло й тогочасне законодавство, яке у спадкових питаннях віддавало пріоритет дітям чоловічої статі, закладаючи умови гендерної асиметрії.

Ключові слова: родина; батьки; брати; сестри; батьківська спадщина; материзна; законодавство; опіка; взаємостосунки; посаг.

UKRAINIAN NOBLE FAMILY OF THE EARLY MODERN ERA IN ITS INTERNAL TIES AND RELATIONSHIPS: BROTHERS AND SISTERS

Iryna VORONCHUK

Doctor of Historical Sciences, associate professor, Head of Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The historical anthropological retrospective makes it critical to clarify domineering family relationships in the early modern time. After all, the family is the first social space that largely shapes and educates a person in their attitude to relatives and the surrounding world. Among various family relationships, those between brothers and sisters take an important place. This is especially true of the early modern era, which is characterized by such features of demographic behaviour as numerous

© Ворончук І.

remarrying and having a lot of children. Given high mortality rate of that time and according to the law, in the event of the father's or both parents' death, adult brothers often became guardians of younger children. The attitude of elder brothers in their guardian status towards their younger siblings greatly influenced the latter's fates, especially those of sisters.

Based on documentary material, this article is the first attempt in the Ukrainian historiography to elucidate relationships between brothers and sisters in the early modern noble family. Using the anthropological approach and the comparative method, the author studies the subject matter by analyzing legislative regulations and their impact on the social practices of the era. Both positive and negative relationships between siblings are revealed by the examples of certain families. It is demonstrated that relationships between close relatives were often influenced by the material factor. Guardian brothers who had in their hands family property – real estate and movable assets – sometimes abused their status and rights, violated legislative regulations and parental will, and mistreated their sisters. Usually, this was revealed when sisters were given in marriage and their brothers deprived them of their dowries, as well as during the distribution of patriheritage, which by law was to be equally shared among children of both sexes. Clearly, such state of affairs could be partially explained by the human factor; however, an important role was played by the then legislation, which prioritized male children in hereditary matters, thus laying grounds for gender asymmetry.

Key words: family; parents; brothers; sisters; patrimony; patriheritage; legislation; guardianship; relationships; dowry.

Реальний соціальний простір є багатомірним і виявляється в найрізноманітніших контекстах. В ієрархічно побудованому суспільстві не існує **неієрархізованого** простору без ієрархії та соціальних дистанцій, оскільки соціальний простір вписаний одночасно в об'єктивні і суб'єктивні просторові структури, які самі є почасти продуктом інкорпорації об'єктивованих структур. Беручи до уваги існуючий соціальний простір, розуміємо: будь-який світогляд обумовлюється певним місцем/статусом конкретної людини в цьому соціальному просторі. Тож погляди людей, особливо різних соціальних страт, будуть неоднаковими, а подеколи навіть антагоністичними, і визначатимуться статусом особи, оскільки для кожного сприйняття простору залежить від його власного світоспоглядання та власної диспозиції в ньому. Безперечно, люди конструюють власне світосприйняття, проте його конструювання здійснюється під певним структурним впливом. Адже освоєний

світ сприймається людиною як щось належне, що відбувається само по собі. Уявлення людей змінюються залежно від їх певних позицій та габітусу, який вони отримують протягом досвіду їхньої позиції в соціальному світі. При цьому габітус виступає одночасно як система схем виробництва практик, так і система схем сприйняття та оцінювання цих практик. В обох випадках ці процедури виявляють соціальну позицію, в якій цей габітус було сформовано. В результаті габітус виробляє практики й уявлення об'єктивно диференційовані, які необхідні для розуміння певних соціальних смислів [1, с. 50–52, 73–75].

Головний зміст повсякденного людського життя становлять соціальні зв'язки і взаємини, відновлення яких створює перспективи реконструкції мережі особистісних стосунків у приватній сфері [5, с.77, 95–96, 100]. Протягом життя для людини найближчою соціальною групою є родина, а найважливішими соціальними зв'язками – родинні,

що особливо характерно для шляхетської традиції. Адже родинні узи, які пов'язували родичів: кривних, близьких і «повиноватих», були набагато міцнішими, ніж сьогодні, й цілком свідомо культивувалися, оскільки з родиною пов'язувався континуїтет цілого роду-фамілії. Тож з погляду історико-антропологічної ретроспективи важливо з'ясувати, яким був домашній простір української ранньомодерної родини, зрозуміти, які життєві смисли вона закладала в дітях на все подальше життя, яку місію виконувала, наскільки важливою була для своїх дорослих і недорослих родичів, яким був її вплив на характер, стереотип поведінки, взаємостосунки та подальшу долю її членів, наскільки вона готувала їх до життя у тогочасному складному світі, оберігала або ж, навпаки, пригнічувала членів родини. Адже в будь-яку добу родина являє собою той перший, проте не завжди найкращий, простір соціального досвіду, який оточує дитину, котра в ній народжується, виховується і зростає. Своїми успіхами, як правило, людина завдячує батьківській родині, так само як з родини беруть свій початок і всі її негаразди. Проте проблема дитини/дітей у родині, як і загалом приватна сфера ранньомодерної доби, практично не досліджена у вітчизняній історіографії [4, с. 56–60]. Перші вітчизняні дослідження, які стосуються цієї проблеми, хронологічно відносяться до пізнішої доби [6].

Цілком зрозуміло, ми не можемо проаналізувати порушене питання в його суцільній повноті, оскільки системне описання передбачає наявність таких само системних джерел, яких у нашому розпорядженні немає [13, с. 7]. Тож наша реконструкція побудована не на системному, спеціально створеному

для цього джерелі, а на тих окремих казуальних згадках, що трапляються в актах судових книг XVI–XVII ст. Їх віднайдення вимагає від дослідника копіткого фронтального вивчення актових матеріалів. На нашу думку, суб'єктивний світ людини не можна повністю відтворити навіть на підставі особистих щоденників, листів та мемуарів. Проте ті чи інші рефлексивні емоційні переживання, почуття радості, печалі, гніву тощо різних суб'єктів, що трапляються в джерелах, допомагають, по-перше, створити певне уявлення про світобачення і характер окремих, цілком конкретних людей та, по-друге, зрозуміти загальну емоційну сферу та внутрішні мотивації соціальної поведінки людей раннього Нового часу.

Українська шляхетська ранньомодерна родина за своєю структурою була нуклеарною і складалася з батьків і дітей, але завдяки особливостям тодішньої демографічної поведінки, зокрема багатозлюбності і високій плідності, багатодітною і доволі великою. Адже найголовнішою функцією родини була прокреаційна [15, с. 210; 3, с. 185; 6, с. 115]. Аналіз джерел засвідчує, що жінки народжували дітей як у перших, так і повторних шлюбах [3, с. 126–129]. За дуже обережними обрахунками, коефіцієнт дітності пересічної шляхетської родини становив щонайменше 5,78 осіб [3, с. 136]. Багатодітність як специфічну особливість українських земель відзначали подорожуючі Україною іноземці. Зокрема, син і помічник антиохійського патріарха Макарія III Павло Халебський (Алепський) дивувався значному числу дітей в українських землях: «Голови нам ішли оберта від густого гурту дітей усілякого віку, які сипались, немов той пісок»; «Мабуть у кожному місті їх понад

сорок-п'ятдесят тисяч або ще й більше. Ці діти численніші від трави...» [11, с. 94].

Особливість тогочасної української родини полягала в тому, що часто в одній родині одночасно проживали діти від різних матерів/батьків. Крім того, тодішня демографічна ситуація, що обумовлювалася високою смертністю населення, часто призводила до значної вікової різниці між дітьми, настільки великої, що рідні брати і сестри подеколи відносилися до різних поколінневих когорт. Наприклад, у родині Василя Федоровича Дривинського було десятеро дітей, з них четверо народжених у першому шлюбі з Н Григорівною Мощеницькою, а шестеро – у другому з Милкою Богданівною Ледухівською [12, ф. 28, оп. 1, спр. 9, арк. 190–192 зв.]. Іван Богушович Боговитин Шумбарський також мав десятьох дітей, четверо у шлюбі з невідомою на ім'я жінкою та шістьох – у шлюбі з Ганною Коптівною [2, с. 186]. Олехно Гринькович Козинський у шлюбі з князівною Софією Петрівною Головнянкою Острожецькою мав 12 дітей [12, с. 239]. Яцько Юхнович Ворона Боратинський мав у двох шлюбах 14 дорослих дітей, вісьмох – у шлюбі зі Світохною Дашківною Єло Малинською і шістьох – у другому шлюбі з Тетяною (Добріяною) Василівною Біликовичівною Свищовською [2, с. 197]. Волинський чашник Лаврентій Васильович Дривинський мав сімох дітей у трьох шлюбах: двох – від Овдоті Данилівни Рогозинської, чотирьох – від Діани Янівни Боговитинівни Козерадської і одну дочку від Анастасії Зубцовської [2, с. 220]. Олізар Васильович Єрлич у шлюбі з Катериною Сосницькою народили 17 дітей. Якщо навіть припустити, що діти з'являлися щороку (як у приказці, «щороку по пророку») [14,

s. 65], різниця між першою дитиною і останньою становила 17 років, а якщо взяти до уваги міжгенетичний інтервал, то вікова різниця між дітьми могла бути й значно більшою. За Статутом 1566 р., шлюбний вік для дівчини становив 15, а за Статутом 1588 р. – 13 років [8, с. 133; 9, с. 525]. Отже, дочка, народжена у першому шлюбі, могла бути вже заміжною, коли інші діти тільки народжувалися. Насправді саме так і було. Наприклад, Михайло Васильович Линевський у двох шлюбах мав щонайменше 14 дітей: п'ятьох – у першому з Любкою Шелвовською і не менше дев'яти – у шлюбі з Раїною Павлівною Черневською [2, с. 256]. Причому на час народження молодших дітей у другому шлюбі старші дочки від першого шлюбу були вже видані заміж [12, ф. 26, оп. 1, спр. 11, арк. 115–117 зв.].

Такі особливості української ранньомодерної родини, як багатошлюбність та багатодітність, знайшли своє відображення навіть у законодавстві. Вже Перший Литовський Статут, роз'яснюючи порядок успадкування «отчизни» дітьми від різних шлюбів, говорить: «Хто бы мел с первою жоною дети, а потом, кгда жона умреть, а он пойметь другую, также дети мети будеть, тогды дети, яко первое жоны, так и другое, и третее, и четвертое, и колко их мети будеть...» [7, с. 90–91]. Те саме простежуємо і в Статуті 1566 р. Зокрема, у V розділі «О оправе посагоу» в 14 артикулі «О поровнанья внесенья розных жон перед разделом детиного имения» йдеться: «Кгда бы один шляхтич мел колко жон...» [8, с. 130]. Як правило, законодавчі норми фіксують усталені в суспільстві соціальні практики. Тож регламентація Литовськими Статутами зазначених внутрішньосімейних

стосунків є важливим свідченням поширеності практики багатощлюбності як звичного демографічного явища. Багатощлюбність і багатодітність ранньомодерного українського соціуму підтверджують створені на підставі актових документів статистичні таблиці [3, с. 457–493, 494–524].

Тогочасне українське законодавство чітко визначало порядок стосунків між батьками і дітьми. Так, уже перший Литовський Статут (1529 р.) у четвертому розділі «О поглаве женской и о выправу девок» в 7 артикулі, а другий Статут (1566 р.) в 1 артикулі V розділу «О оправе посагоу» встановлювали чіткий порядок правовідносин між батьками при виданні заміж дочок та їхніми зятями [7, с. 88; 8, с. 125]. Видаючи дочок заміж, батьки мали забезпечити їх посагом і виправою: «Каждый обыватель ... которого кольвек будучы стану, выдаючи дочку свою замуж и даючи за нею посаг або выправу подле доброе воли своее» [8, с. 125]. При цьому законодавство обумовлювало цей порядок таким чином: посаг дочок складався із грошової суми і виправи, яка становила собою рухоме майно побутового призначення, а саме: одяг, дорогоцінності, жіночі прикраси, постіль, посуд, домашню худобу тощо. Зазначалося, що батьки за всіма дочками мали давати однаковий посаг: «Теж уставуем, иж который отец або matka умреть, а дочку свою при своем животе замуж выдасть, а иншии по себе оставить, што будет выправы за першою дочкою дали, только ж мають дати и другим девкам. А хотя бы и не выдали дочки при своем животе, леч бы только выправу записали, тогда мають так выданы быти, яко отец або matka записали» [7, с. 88]. У разі передчасної смерті обох батьків обов'язок

визначення розміру посагу законодавство покладало на судову інстанцію. При цьому розмір посагу незалежно від чисельності дочок визначався з четвертої частини батьківського маєтку/маєтків: «А если бы выправы не дали, ани теж, умираючи, записали, тогда то прето судьи все именье на суму пенезей ошацивати, и за што станеть четвертая часть, хотя много сынов, а одна девка, тогда маеть то ей дати выправы, чога четвертая часть стоить. Хотя теж один сын, а много сестр, тогда теж на вси сестры маеть четвертая часть шацунку розделити и каждой выправу ровную с тое четвертое части маеть дати» [7, с. 88].

Опікунами в першу чергу визнавалися призначені заповітом батьків особи, а за відсутності батькового тестаменту Статут 1529 р. визнавав опікункою дітей матір-удову, далі – стрія (стриїв), тобто дядька (дядьків) по батьківській лінії, потім – вуя (вуїв), себто дядька (дядьків) по матері [7, с. 87–88]. Проте Статут 1566 р. вніс зміни, найсуттєвішим з яких було відсторонення матері від опіки над власними дітьми. Тепер першість в опікунстві над недорослими дітьми перейшла до їхнього старшого брата, далі порядок опікунів визначався таким чином: при відсутності старшого повнолітнього брата опікуном визнавався стрій, потім – інші кровні родичі, але також «по мечу», тобто по чоловічій (батьківській) лінії. Тож перевага в опіці надавалася родичам по батькові. Лише при відсутності рідних по батьківській лінії до опікунства допускалися кровні родичі «по кудели», тобто по материнській лінії, але знову ж таки лише чоловіки, зокрема матеріні брати – вуї сиріт. Якщо не було й «по кудели кривних», право призначати недорослим дітям опікунів визнавалося

за центральним урядом, тобто господарем, або місцевим воєводою чи земським судом [8, с. 134; 10, с. 38].

У разі смерті батька обов'язок видання дівчат заміж за Першим Статутом покладался на матір як головну опікунку своїх дітей. Коли за Другим Статутом матір було виведено з числа опікунів (тепер матір могла бути опікункою власних дітей тільки тоді, якщо її призначав чоловік), у повсякденному житті виникали доволі складні життєві колізії [10, с. 38–39, 129–130, 145–148]. Тепер опікунські функції перейшли до офіційно призначуваних батьками опікунів: на практиці найчастіше опікунами виступають призначені батьком його брати – стрий або ж старші сини – брати молодших опікуваних дітей. Саме на них покладался й обов'язок видання заміж своїх сестер. Так, княгиня Ганна Чорторійська, піклуючись про невидану ще заміж дочку Олександру, просила 1572 р. своїх синів, князів Івана і Юрія, «если єе пан Бог за благословенством своим сватым судит замуж пойти, тогда сынове мои, брата єе, водле повиньности своеє з дому влостное ѡтчизны ... выправити» [12, ф. 25, оп. 1, спр. 13, арк. 238 зв.–242].

Вочевидь, коли діти були недорослими, між ними існували добрі й теплі стосунки. Часто взаємини між братами й сестрами продовжували залишатися такими ж доброзичливими і в дорослому віці, проте інколи відносини між ними втрачали дружній характер. Як показують документи, найголовнішою причиною псування добрих стосунків був матеріальний чинник. Особливо при цьому потерпали сестри, оскільки старші брати-опікуни, які б мали захищати їхні права, навпаки, часто порушували права сестер на материзну та батьківську

спадщину, намагаючись обділити їх при виданні заміж.

Документальні матеріали засвідчують різні стосунки між братами і сестрами і містять приклади як добрих взаємин між ними, так і складних, що, безперечно, залежало від внутрішньосімейного клімату родини, в якому зростали діти, стосунків між подружжям та особистих якостей конкретних осіб. Наприклад, можна казати про добрі й теплі взаємовідносини між князем Дмитром Васильовичем Курцевичем і його сестрою Наталією, яка залишилася «в сиротстве по смерти ѡтца своего и моего при єе млсти княгини Марине Шимковнє, матце моеи». На підставі цього тексту можна зробити висновок, що брат і сестра були рідними лише по батькові, оскільки князь називає матір тільки своєю, тож, вірогідніше, сестрі вона була мачухою. Проте саме Марина Шимківна видає Наталю заміж за кременецького войськового і городничого Івана Семеновича, тож, очевидно, покійний князь Василій Курцевич офіційно призначив її опікункою своїх дітей. А брат відповідно до законодавства 9 жовтня 1570 р. виділив у посаг сестрі четверту частину в батьківських маєтках Корсів, Сестрятин і Коззя [12, ф. 22, оп. 1, спр. 3, арк. 64 зв.–66].

Доброзичливими були стосунки між братами і сестрами в родині Дубровських. Наразі нам невідомий повний текст тестаменту Миколая Дубровського, батька доволі великої родини, де було шестеро синів і дві дочки. Разом з тим можна казати про турботливе ставлення братів до своїх сестер Барбари і Катерини. Так, 23 травня 1578 р. старші, дорослі вже, брати Миколай і Криштоф Дубровські від себе та молодших братів Якуба,

Станіслава, Мартина і Яся підтвердним записом запевнили матір княгиню Ганну Козечанку про готовність видати сестер заміж власним коштом і забезпечити їх визначеним батьком посагом кожній загальною сумою у дві тисячі золотих (одну тисячу в готовизні, а другу – у виправі): «Мы, упевняючи в томъ еѣ млсть пани матку нашу, абы еѣ млсть была того певна, иж если бы с преизрена Бозского, котораѣ с тых сестра наша въ стан малженский была змовлена, тогда мы коштомъ нашимъ, іако се то посполите заховует в домехъ зацных шляхецкихъ, веселе справовать». Щоправда, можливо, це підтвердження було викликане тим, що матір залишила дочок на виховання у себе, не обтяжуючи додатковими турботами про них старших братів: «Пани матка наша, з нами постановене достаточное учинивши, и то з ласки а милости своеѣ вделати рачила, ижъ тые сестры наши при собе ку вихованю оставити рачила. Проте навіть якщо і так, то в будь-якому разі брати виявили турботливість і доброзичливе ставлення і до матері, і до молодших сестер [12, ф. 25, оп. 1, спр. 18, арк. 553].

Спостерігаємо також дружні стосунки братів Бокіїв Печихвостських з молодшою сестрою Магдаленою та їхнє піклування про неї. Троє братів Федір, Андрій і Филип, народжені у першому шлюбі луцького земського судді Гаврила Васильовича Бокія Печихвостського з Марією Федорівною Гулевичівною, мали двох рідних сестер. Старша сестра Катерина була видана заміж ще батьком за князя Мартина Васильовича Велицького. Однак 1577 р. під час нападу татар на Волинь батько загинув у битві під селом Ридки, а старший брат Федір у цьому ж зіткненні потрапив у татарський ясир.

Матір братів померла ще раніше, і на час загибелі батько перебував у другому шлюбі з Марією Федорівною Вагановською. Молодші брати Андрій і Филип навчалися в Ягеллонському університеті, але, отримавши повідомлення про загибель батька, повернулися додому. Вони відшукали батькове тіло на полі бою, поховали його, а згодом викупили з полону старшого брата Федора [2, с. 139–142]. У березні 1579 р. Федір і Филип від'їжджали на військову службу. На випадок загибелі кожний із братів, відповідно до батькового тестаменту, записав сестрі в рахунок посагу свою частку (по сто кіп литовських грошей) і в цій сумі разом записали їй 17 підданих у Милятині й три пусті дворища (третій брат Андрій загинув 1578 р.). Крім того, вони офіційно передали сестру в опіку вуям, дядькам по матері – володимирському войському Василю Гулевичу, волинському хорунжому Григорію Гулевичу, а також Федору Чапличу Шпановському і стрієчному братові Яну Федоровичу Бокію Печихвостському та його матері – своїй стріянці Полаґ'ї Григорівні – з проханням піклуватися про неї [12, ф. 25, оп. 1, спр. 19, арк. 217–219]. Можна припустити, що між найстаршим братом Федором і молодшою сестрою склалися дуже теплі стосунки. Відправляючись 1581 р. на військову службу, з якої він не повернувся, королівський ротмістр Федір Бокій записав усе своє майно, зокрема й нерухомість, на користь сестри [12, ф. 26, оп. 1, спр. 4, арк. 531–531 зв.]. Прикладів дружніх родинних стосунків доволі багато, проте внаслідок характеру джерела значне число документів свідчить про складнощі сімейних взаємин, зокрема й між братами та сестрами. Соціологи дійшли

думки: доволі часто індивідуальні інтереси родичів однієї родини не збігаються. Найчастіше це пов'язано з матеріальними чинниками, що і є однією з причин сімейних конфліктів [16, s. 46, 259].

Саме на матеріальному ґрунті під час розподілу материнської спадщини («материзни») по матері княгині Марії Козечанці зіпсувалися стосунки дітей князя Миколая Андрійовича Збаразького, сина Яна і дочки Марини. 27 липня 1566 р. брат і сестра з'їхалися до Замлицького двору і полюбовно й мирно розписали на дві частки й розподілили між собою материнські маєтки: «Тые іменна ... на двє части єсмо розровнавши, справєдливє наполю росписали». Брат Ян дозволив князівні Марині «яко сестре своєи молодшой» обирати будь-яку з цих частин. Тож вона обрала двір Замлицький із селом Войковичами, двір Гривятковський і село Хоростів. На Янушеву частину дісталися двори Росновський, Жасковський, село Бискупичі та пляц у Володимирському замку. Провівши розподіл, брат і сестра обмінялися дільчими листами зі своїми та свідків підписами й печатками [12, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 116–118 зв.]. Незабаром потому батько, кременецький староста князь Миколай Збаразький, попросив дочку підписати складений братом лист про одержання нею посагу і визнати це перед урядом. Проте вона з чоловіком Васи́лем Загоровським вирішили, що лист не відповідає правовим нормам, тож Марина відмовилась підписувати лист і попросила переробити його відповідно до прийнятої форми, про що 4 серпня заявила перед володимирським ґродським урядом [12, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 120–120 зв.]. Проте на цьому справа не закінчилася. Через 10 днів, 14 серпня,

Васи́лій Загоровський вніс заяву про викрадення слугою князя Миколая Збаразького дяком Григорієм Новицьким, який мав внести листи обох сторін про розподіл материзни між його дружиною та її братом для вписання їх до замкових книг. Дяк вніс їх, але не повернув його дружині дільчий лист від її брата [12, ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 119 зв.–120]. На цій підставі розгорівся сімейний конфлікт між братом і сестрою, активна участь у якому належала й батькові.

1573 р. непорозуміння виникло між братом і двома сестрами покійного Микити Білостоцького. 5 липня цього року луцький возний Адам Маєвський визнав перед луцьким ґродським урядом, що разом зі шляхтою Семеном Дрозденським, Федором Воютинським, Яцьком Білостоцьким, Мартином і Курилом Вигурами та Дахном Шпраським був у Білому Стоці, де в їхній присутності син покійного Прокіп Микитич Білостоцький тричі звертався до матері Зофії та сестер Мар'ї, дружини Миколая Микулинського, і панни Тетяни щодо передання йому батькового військового спорядження, в чому йому було відмовлено [12, ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 194 зв.–195]. Як засвідчив другий документ цієї справи, ситуація склалася внаслідок дій самого Прокопа, котрий як старший брат не виділив посагу сестрі Мар'ї, на бік якої стала матір. Лише завдяки втручання приятельського суду між братом і сестрами було знайдено порозуміння щодо розподілу батькової спадщини. Прокіп Білостоцький протягом тижня мав виплатити сестрі посаг у сумі 100 кіп грошей, а вона зобов'язалася виріктися з усієї батьківської маєтності в Білому Стоці й Любитові. Молодша сестра панна Тетяна до заміжжя мала проживати з матір'ю

Зофією Ощовською, а вийшовши заміж, погодити з братом питання щодо посагу згідно із батьківським записом [12, ф. 25, оп. 1, спр. 14, арк. 218–218 зв.].

17 жовтня 1576 р. Любку Джусянку, удову Івана Богдановича Хребтовича Богуринського, та її синів Івана, Данила, Семена, Кіндрата і Мелешка позивав брацлавський земський підсудок Андрій Садовський щодо невиплати братами своїй сестрі, його дружині Полаг'ї, ста кіп виправи, яку отримали її сестри, Гелена, видана за Савіна, та Настася, видана за Вацлава Вільгорського [12, ф. 25, оп. 1, спр. 16, арк. 462 зв.; 2, с. 297].

18 червня 1579 р. до братів Федора, Богуша та Івана Людвиських позивалися п'ять сестер зі своїми чоловіками: Настася, дружина Андрія Волковського, Овдотя, дружина Юрія Росоловського, ще одна Овдотя, дружина Григорія Андрузького, Зиновія, дружина Юрія Боровицького, та Марія, дружина Петра Кохановського, щодо їхньої рухомої і нерухомої спадщини по матері Ульяні Онацьківні, яку брати розібрали тільки між собою, не поділившись із сестрами.

На відміну від батькової нерухомості, яка розподілялася лише між братами, материнська маєтність, так звана «материзна», як нерухома, так і рухома, за Статутом, мала розподілятися в рівних долях між потомством обох статей. Проте адвокат («умоцований») братів Федір Ісернський, захищаючи інтереси своїх підопічних, пояснював суду, що в 1571 р. належна матері третя частина маєтку Людвищі була нею спершу подарована їхньому батькові, а від нього записана синам на вічність, тож має належати братам. Що ж до рухомих речей умоцований повідомив, що матір «речи рухомые вси ѿт мала и до велика

по смерти своєї ѿписала сыну своєму меншому Богушу». Андрій Волковський, представляючи інтереси поведів, доводив, що ні батько Павло Людвиський, ні матір Ульяна не мали права нічого нікому записувати, оскільки материзна «по смерти ихъ всимъ дѣтемъ, сыномъ и дочкамъ, в ровныи дѣл поити мѣло». Більше того, він пред'явив суду запис Павла Людвиського, який 23 жовтня 1543 р., видаючи дочку Настасю заміж за Волковського, пообіцяв разом із дружиною не записувати нікому її маєток та рухомі речі, що по їхній смерті мали перейти «в ровныи дѣл на сыны и дочки», тобто у рівний розподіл між усіма спадкоємцями. Проте у ході судового процесу адвокат братів пред'явив судові низку документів, зокрема випис з кременецьких земських книг від 9 жовтня 1571 р., за яким матір справді записала на вічність батькові належну їй третю частину маєтку Людвищі, батьків тестамент та запис самої матері, яка по смерті батька вже сама особисто записала на користь синів третю частину маєтку.

Розглянувши справу, судовий уряд визнав недійсним пред'явлений Волковським лист батька своєї дружини через відсутність на ньому материної печатки та через настання земської давності, термін якої, за Статутом 1566 р., становив 10 років: «Хто бы о имене лежачое давность земскую десеть лет у молчанью был не позывал, ани листов упоминальных не брал, уставуем, иж таковой о то вечне молчати маеть» [8, с. 120]. На цій підставі братам було присуджено третю частину материнського маєтку, а за Богушем залишено усі записані йому матір'ю рухомі речі. Щодо двох інших частин Людвиського маєтку обидві протиторні сторони зобов'язалися на день

святого Петра цього ж року за допомогою приятельського («полюбовного») суду провести розподіл «двіма частми того іменѧ в ровнии дѣл, так сыном, яко и затѣмъ и дочкамъ пна Лудвищъского и пнеѣ Лудвищское роздѣлити и то межѣ собою на часы вѣчныѣ тѣмъ роздѣлкомъ дѣржати мают» [12, ф. 22, оп. 1, спр. 7, арк. 28–30 зв.].

1587 р. заміжні сестри Духна, Степанида, Ганна і Томила, дочки покійного Яцька Літинського, разом зі своїми чоловіками позивали дружину і дочок покійного брата Івана, оскільки не отримали від нього ні посагу, ні виправи [12, ф. 28, оп. 1, спр. 20, арк. 12–12 зв.]. 18 січня 1607 р. Лаврін Князьський, Станіслав Білецький і Ян Шибенський позивалися до братів Петра, Стефана, Філона, Федора та Льва Русинів Берестецьких, які після смерті брата Сасина в 1603 р. забрали й розділили поміж собою його рухоме майно і кошти, а своїм сестрам – Ганні, дружині Князьського, Овдоті, дружині Білецького, та Катерині, дружині Шибенського, які також за законодавством успадковують по братах, нічого не дали [12, ф. 26, оп. 1, спр. 15, арк. 856–857 зв.]. 6 квітня 1582 р. Раїна Андріївна Русинівна Берестецька скаржилася луцькому гродському урядові на сестру Настасю та її чоловіка Щасного Сокола, які не віддали їй частки батьківської спадщини, належної їй по батьку, пінському і турівському єпископу Андрію Русину Берестецькому, який помер 5 серпня 1572 р. Спершу після його смерті всю маєтність «квалтовне вси добра и маєтностъ, zostалую ѡтца моего, ... подкшталтом ѡпеки квалтовне были привлащили» луцький земський писар Михайло Коритенський з братом Павлом і Василій Рогозенський. Під час заміжжя

її старшої сестри Настасі за неосілого на Волині Щасного Сокола молоде подружжя порозумілося з опікунами братами Коритенськими та опікунами дітей покійного вже на той час Василя Рогозенського, Васиєм Борзобогатим Красенським та Іваном Єловичем Букоємським, і практично забрали собі всю маєтність, залишивши їй лише один двір, маєток Берестечко та фільварок у Луцькому передмісті, який на цей час знаходився в заставі у луцького земського підсудка Івана Михайловича Хрінницького. Крім того, старша сестра Настася привласнила собі й усі документи на родинні маєтки, зокрема купчі й заставні листи на значні суми коштів, а також дорогоцінні речі, родинне срібло, коштовний одяг, постільні речі, столовий і кухонний посуд, домашню худобу тощо [12, ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 293–296 зв.].

1610 р. виникло непорозуміння між братами Іваном і Костянтином Івановичами Хребтовичами Богуринськими та їхньою сестрою Марушою, дружиною Якуба Здитовицького. 11 червня брати позивалися до сестри щодо «не-сознанѣ запису зрѣченѧ их мл. іменѧ Богурина» [12, ф. 26, оп. 1, спр. 19, арк. 92–92 зв.]. У відповідь на це 5 жовтня 1610 р. Маруша Хребтовичівна звинуватила своїх братів у приховуванні від неї материнського дару. Вона повідомила судовому уряду, що їхня матір Полонія Количинська тестаментом від 1607 р. записала їй 1000 польських злотих, проте брати до цього не віддали їй цих коштів, а тестамент приховують [12, ф. 26, оп. 1, спр. 19, арк. 314 зв.–317].

Протягом низки років, зокрема 1610–1612, сестри Олена та Полагія Ярошівни Гуторівни Рогачовські та чоловік Полагії Костянтин Лисичинський

позивали потомків луцького земського судді Федора Чаплича Шпановського Мартина, Адама, Миколая та Юрія, які тримали в заставі від їхнього брата, небіжчика Михайла Рогачовського, частку родинного маєтку в с. Рогачів, з четвертої частини якої брат не виділив ані їм, ані сестрі небіжчиці Оксюті посагу [12, ф. 26, оп. 1, спр. 19, арк. 409 зв.–411]. Одночасно Олена Рогачовська позивалася й до Олександра Вільгорського щодо рухомої спадщини по батьковій й матері, яку привласнив їхній покійний брат Петро Рогачовський, перший чоловік Галшки Золотолінської, яка наразі у другому шлюбі була за Олександром Вільгорським [12, ф. 26, оп. 1, спр. 19, арк. 231–232, спр. 20, арк. 485–486 зв.]. Тож сестри вимагали виділення належних їм за законодавством посагів.

Подеколи справи щодо виплачення посагів сестрам тривали не лише роками, а десятиліттями, про що свідчать документи, в яких вже онуки вимагають виплатити їм неотриманий посаг своїх бабців. Так, Яків Васильович Ощовський одружився з дочкою небіжчика Івана Лецьковича Білостоцького Ганною приблизно 1587–1588 рр. [12, ф. 26, оп. 1, спр. 61, арк. 199–200]. Протягом 1588–1598 рр. Яків Ощовський неодноразово позивав дружину покійного брата Ганни, Олену Семенівну Козинську, разом з іншими її чоловіками, Войтехом Семком, а потім Григорієм Гораїном, щодо «незаплачене малжонце моєї посагу, в тестаменті отця малжонки моєї описаного» [12, ф. 26, оп. 1, спр. 8, арк. 624 зв.–625 зв., спр. 11, арк. 508–510 та ін.]. Так само не отримала свого посагу і Ганнина сестра Марина, вже заміжні дочки якої Настася і Маруша ще 1606 р. позивали Настасю Магчинську і Марушу

Мишину, дочок материного брата Івана Івановича Білостоцького, оскільки їхня матір «посагу з отчизни своєї часті Білого Стоку и Городища, иле на част єє належить, ѿд ѿтца своєго Івана Лецьковича, ани ѿт брата своєго роженного Івана Івановича Білостоцьких не взявши, ... с того свта зошла» [12, ф. 26, оп. 1, спр. 14, арк. 830 зв.–832 зв.].

Подеколи брати загалом відмовлялися піклуватися про своїх сестер, як сталося, наприклад, у родині Корницьких. Так, 8 жовтня 1571 р. Овдотя Корницька через свого уповноваженого Степана Вишетравку скаржилася на рідних братів Степана, Михна і Бориса: «От брати своєї маю кривду великую». Попри дорослий вік сестри брати не лише не хотіли виділити їй виправу з четвертої частини родового маєтку, щоб вона вийшла заміж, а загалом не піклувалися про неї, тож вона змушена була навіть піти з батьківського дому. Розглянувши справу, судовий уряд своїм декретом зобов'язав братів відновити опіку над сестрою і щорічно забезпечувати її необхідними для прожиття коштами. Зокрема, в судовій постанові прописано: «Брат єє Михно маєт єє в себе ховати и в опеце своєї мети. А ѿни брата єи, кождый з них вси три, мають єи, сестры своєї, в кождый год на вихованє» [12, ф. 22, оп. 1, спр. 4, арк. 79–79 зв.] (на жаль, текст дуже пошкоджений, тож не вдалося відчитати, скільки коштів кожний з братів мав виплачувати сестрі на рік).

Отже, на підставі актового матеріалу можна констатувати, що емоційний рівень родинних взаємостосунків між братами і сестрами був неоднозначним: фіксуються як теплі й дружні взаємини, братерське піклування, доброзичливість

та милість братів до сестер, так і прояви неповаги братів до них, приниження та обділення. При цьому така ситуація залежала не лише від людського чинника, жадібності та жорстокості окремих особистостей. Існуючі практики формувалися в певному правовому полі ієрархічно побудованого суспільства. Законодавчі засади соціальної нерівності, закладені в Литовських Статутах, простежуються не лише на становому рівні, а й на гендерному, що особливо негативно виявлялось у повсякденному родинному житті, зокрема у ставленні братів до сестер. Нерівні права дітей різної статі, синів і дочок, на батьківську спадщину формували загалом у соціумі зневажливе ставлення до жінок. Це доводить, що формування світогляду людини, а відтак її вчинків, відбувається під впливом загального рівня культури, звичаїв, традицій та існуючих соціальних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдые П. Социология социального пространства. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. 288 с.
2. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ: Вища школа, 2009. 511 с.
3. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ: Фенікс, 2012. 711 с.
4. Ворончук І. Приватне життя князів Острозьких: стан, проблеми і перспективи. *Острозька давнина*. Острог, 2013. Вип. 2. С. 56–60.
5. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. *Социальная история: ежегодник*. 1998/99. Москва: РОССПЭН, 1999.

6. Сердюк І. Маленький дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині. Київ: К.І.С., 2018. 454 с.

7. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. *Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова*. Одеса: Юридична література, 2002. Т. 1. 461 с.

8. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. *Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова*. Одеса: Юридична література, 2003. Т. 2. 557 с.

9. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. *Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова*. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3, кн. 1. 658 с.

10. Українське повсякдення ранньомодерної доби. Збірник документів. Вип. 1. Волинь / за ред. І. Ворончук. Київ: Фенікс, 2014. 737 с.

11. Халебський П. Україна – земля козаків: подорожній щоденник / упорядкував Микола Рябий. Київ: Український письменник; Ярославів Вал, 2008. 293 с.

12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві.

13. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2012. 415 с.

14. Bogucka M. Białogłowa w dawnej Polsce. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 1998. 226 s.

15. Flandrin J.-L. Historia rodziny / Przełożyła Agnieszka Kuryś. Warszawa: Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 1998. 311 s.

16. Szlendak T. Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2015. 541 s.

REFERENCES

1. BOURDIEU, P. (2007). *Sociology of Social Space*. Saint Petersburg: Aleteya, 288 p. [in Rus.]
2. VORONCHUK, I., ed., (2009). *Genealogies of the Volhynian Nobility in the 16th – First Half of the 17th Centuries (Reconstruction of*

Family Structures: Methodology, Methods, and Sources). Kyiv: Vyshcha shkola, 510 p. [in Ukr.]

3. VORONCHUK, I. (2012). *Population of Volhynia in the 16th – First Half of the 17th Century: Family, Household, Demographic Factors*. Kyiv: Feniks, 711 p. [in Ukr.]

4. VORONCHUK, I. (2013). Private Life of Ostroh Princes: Condition, Problems, and Prospects. *Ostrozka davnyina* (Ostroh Antiquities), Vol. 2. Ostroh, pp. 56–60. [in Ukr.]

5. LUEDTKE, A. (1998/99). What Is the History of Everyday Life? Its Achievements and Prospects in Germany. *Sotsialnaya istoriya: Yezhegodnik* (Social History: A Yearbook). Moscow: ROSSPEN. [in Rus.]

6. SERDIUK, I. (2018). *A Little Adult: Children and Childhood in the 18th-Century Hetmanate*. Kyiv: K.I.S., 454 p. [in Ukr.]

7. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds., (2002). The 1529 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. I. Odesa: Yurydychna literatura, 462 p. [in Ukr.]

8. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds., (2003). The 1566 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. II. Odesa: Yurydychna literatura, 557 p. [in Ukr.]

9. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds., (2004). The 1588 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. III, B. 1. Odesa: Yurydychna literatura, 581 p. [in Ukr.]

10. VORONCHUK, I., ed., (2014). *Volhynia*, Vol. I of *The Ukrainian Everyday Life of the Early Modern Era*. Collected Documents. Kyiv: Feniks, 739 p. [in Ukr.]

11. KHALEBSKYI, P., RIABYI, M., ed., (2008). *Ukraine: The Land of Cossacks: A Travelogue*. Kyiv: Ukrainskyi Pysmennyk; Yaroslaviv Val, 293 p. [in Ukr.]

12. *The Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]

13. YAKOVENKO, N. (2002). *The Parallel World. Studies on the History of Ideas and Views in Ukraine of the 16th–17th Centuries*. Kyiv: Krytyka, 416 p. [in Ukr.]

14. BOGUCKA, M. (1998). *The Woman in the Old Poland*. Warsaw: TRIO, 226 p. [in Pol.]

15. FLANDRIN, J.-L. (1998). *History of the Family*. Warsaw: VOLUMEN, 311 p. [in Pol.]

16. SZLENDAK, T. (2015). *Sociology of the Family. Evolution, History, Diversity*. Warsaw: PWN SA, 541 p. [in Pol.]